

Östad kyrka, 300 år 1990

Text: Sixten Pettersson, arkivforskning: Lennart Hurtig

Inledning

På den natursköna plats där Östad kyrka nu ligger, har det sedan den första kristna tiden alltid funnits en kyrka enligt gamla skrifter.

Historia

Kristendomen gjorde sitt första intåg i landet på 800-talet genom Ansgar (Nordens apostel), som var verksam i Stockholmsområdet. Västgötabygden nåddes av det kristna budskapet på 1000-talet genom en engelsk biskop, som hette Sigfrid (Västergötlands och Smålands apostel). Sankt Sigfrid döpte bland andra Olof Skötkonung vid Husaby källa år 1008.

Hur kristendomens utbredning i Östad under denna första tid utvecklades kan man bara fantisera om.

Om kampen mellan hedendom och kristendom berättar en gammal sägen, som har samband med en sten vid Brogården. Sägningen förtäljer att ”det bodde en jätte ovanför Hästebräcken vid Arkasjön. När jätten fick höra att den första kyrkan höll på att byggas i Östad uppe på Åsen med den vida utsikten över Mjörns vatten, kastade jätten stenen mot den förhatliga kyrkan. Den skulle korsas. Men jätten förlyfte sig. I stället för att krossa kyrkan hamnade stenen vid Brogården ungefär halvvägs till kyrkan.”

Sägningen ger belägg för en hård kamp mellan hedendom och kristen tro. I början var det kanske bara några få som anslöt sig till det kristna budskapet. Samlingar kunde då ske på öppna platser eller i hemmen. Allteftersom flera anslöt sig till den kristna livssynen uppstod det ett behov av lokal eller kyrka.

Ordet kyrka kommer av det grekiska ordet kyriakon som betyder ”Det som tillhör Herren”. Vid läsning av gamla protokoll kan det konstateras att ordet kyrka på gammalsvenska skrivs kyrkian. Det är inte så olikt grekiskan.

Bygdens första kyrka

Sockenmännen uppförde troligen den första kyrkan av trä någon gång i början av 1100-talet. Enligt gammal lokal tradition omtalas det att den första kyrkan av trä har förstörts av brand. Detta antagande grundar sig också på kyrkoherde Eckerdals beskrivning av Östad socken i ”Sveriges bebyggelse” i början av 1950-talet:

”Vid röjningsarbeten efter branden år 1945 påträffades det under läktaren tre, kanske fyra olika golv mestadels oskadade och orubbade. De två översta golven var av trä, medan det tredje golvet var av stenplattor. Under stengolvet fanns det förkolnade rester av trä liknande ett golv”.

Uppgifter om den första kyrkan i Östad är mycket knapphändiga. Kanske var det en stavkyrka.

Äldsta stenkyrkan

Den första stenkyrkan byggdes sannolikt i slutet av 1100-talet. Den bestod av kor och långhus. Socknens enda klocka var då upphängd i en klockstapel. Denna medeltida kyrkobyggnad var under ett halvt årtusende i funktion, men tid efter annan har reparationer och ombyggnader vidtagits.

Kyrkan har också varit föremål för många hemsökelse under krigstider. Dessa ofärdstider och därmed allmogens utmattning ledde till kyrkans förfall i slutet av 1600-talet.

På sockenstämman den 7 maj 1676 var kyrkans reparation det viktigaste ärendet. Prästerna vädjade då till allmogen, att detta arbete ”med Guds hjälp lyckeligen måtte kunna påbörjas”. Men sockenmännen kunde inte lämna bifall till denna stora reparation. Det står i protokollet att ”Dhe nu är så utmactade, fömedelst det dagliga besvär, som allmogen uthj tenna besverliga tijden, så här som annorstädes, uthstå moste, så att intet med arbetet sigh företaget kunna, för änn Guds alsmecktigh Nådeligen såsom Rederligen transportera thenna ofredeliga tijden uthj een bättre och önskeligare rooligheet, thet wij allesammans af hiertat Gudh anbedia moste”.

Kyrklig indelning – präster – slutet på 1600-talet

Östad, som år 1423 skrevs ”Ödhistadha” har under lång tid varit annex till Starrkärr, men blev eget gäll (pastorat) år 1633. Under en kort tid (1659-1663) var Östad återigen förenat med Starrkärr.

Didric Wallenius blev församlingens förste kyrkoherde år 1663. År 1659 utnämndes Wallenius till kyrkoherde i Bollebygd. Men bönderna där ville inte ta emot honom, utan ”stängde kyrkan för honom och skuffade honom från sig”. Han blev då husvill, kom tillbaka till Östad och fick fullmakt att verka där från år 1663 till sin död år 1677. Kyrkoherde Wallenius svärson Carl Brunelius blev år 1672 hjälppräst i Östad åt sin svärfar. Brunelius var en ”hetlevrad” prästman och han fick en ”stormig inledning i sitt ämbete”. Han kom inför rätta mer än en gång, ”både som kärnade och svarande för grova och råa förseelser” vilket ledde till suspension och avsättning från tjänsten en kort tid. Han ansågs vara ”mer än lofligt katolsk”. Men på ett annat håll står det skrivet att ”flera böner af honom finnas i behåll, i hvilka han dock framstår som mera luthersk”.

När Wallenius dog begärde Östadsborna att erhålla Brunelius som hans efterträdare. Östadsborna var ”hela tiden lojala mot herr Brun” som han själv kallade sig. De framhöll i sin begäran att han ”medh Guds ord och reena predikande och rättsinnigt lefverne varit oss allom till godt nöje, så att wi hafva stor osak honom tharföre att betacka”. Kallelsen undertecknad och ett tiotal bönder och försedd med tillägget: ”Medh oss samtycker hvar och een rätsinnigt i församlingen”.

År 1678 blev Brunelius kyrkoherde i Östad. Samma år blev Östad församling patronellt under Carl Banér. Efter Brunelius tillträde som kyrkoherde förekom allt oftare frågan om reparationer och förändringar av kyrkan vid sockenstämmorna. Förutom allmän bräcklighet med läckande tak och trånga ”onyttiga” valv ansågs det nu att ”kyrkan också var för liten och mörk”.

1690 års kyrka

Kyrkoherde Brunelius startade en penninginsamling för byggande av en ny kyrka.

Som understöd till detta kyrkobygge lämnade också Kungl. Majestät Carl XI konfiskationsmedel 89 daler och 2 öre silvermynt. De här penningtillskotten hävde till sist allmogens betänkligheter att bygga en ny kyrka. Det är, som Carl S Lindblad skriver i sin bok från slutet av 1800-talet, ”vackert att läsa om, hur allmogen då bejakade, att man måste för all ting älska och bruka enighet till ett sådant värk”.

Enligt ett gammalt protokoll från 1690, som är undertecknat av ”kyrkians Säxmään”, nedtogs den gamla kyrkan helt frånsett nordersta hörnet. Texten lyder enligt följande: ”Nedertogs den gambliä kyrkian aldeles steen från steen, och den Nya kyrkian upmurades uppå een Ny grundh. Undantagandes det Nordersta hörnet af kyrkian, som bestod vidj sin grundh och 3 steenar ofvan uppå honom”. Till vänster om ingången till kyrkan syns en flat sten liggande horisontellt ut från kyrkmurens hörn. Den anses vara ett tecken för vilket hörn som delvis lämnats kvar.

Själva kyrkmurarna som byggdes upp år 1690 har precis samma omfattning som nu beträffande kor och långhus.

Det vittnar om mycken kraft, arbetsvilja och enighet, när det längre ner i samma protokoll som tidigare återgivit, berättas om kyrkans invigning. Den nya kyrkan ”blef Ordinarie Kyrkiolagen likmätigt

inwijgdh den der på fölliande 20 Julij af HögEhreWyrdige her domprobsten höglärde Magister Johanne Florande uthj Närwarhru af Förnämht folk. Herrens Nampm war Ähran Ewwinerliga”.

1600-talskyrkan hade inget torn, utan församlingens enda klocka var upphängde i en klockstapel för att kalla sockenborna till gudstjänst.

Första tornet, trätorn

År 1777 byggdes det ett torn av trä med plats för två klockor. Detta torn omkläddes och målades i början av 1800-talet och cirka 50 år senare vidtogs stora reparationer av kyrkan. Spåntaket från år 1690 byttes ut mot ett nytt tak av tegel. Orgelläktaren nyinreddes med öppnad dörrförbindelse mot tornet genom kyrkmuren. Upp och nedgång till läktaren kunde då, liksom nu, ske genom tornet istället för via en trång trappa inuti kyrkan. Vid samma tid utvidgades kyrkogården på alla sidor och försågs med stenvmur och grindar. I ett protokoll står det ”att kyrkan bekostade med 750 R utom det virke och mångfaldiga dagsverken, hvilka församlingen bestod till långt utöfver detta värde”.

Kompletterande byggnader

År 1824 uppfördes den röda byggnaden på kyrkogården. Den är ett sockenmagasin där spannmål förvarades för utlåning till behövande hemmansbrukare. Influtna räntemedel för spannmålslånen användes som understöd till fattiga.

Inom kyrkmurarna från år 1690 fanns det inte någon sakristia inrymd. Den byggdes först år 1916. I över 200 år användes istället för sakristia en avskränkning nedanför predikstolen. Där skedde förvaring av textilier och byte av skrudar.

I anslutning till kyrkogården byggdes ett bårhus år 1659. Det har kommit till användning vid endast några få tillfällen, eftersom det nu krävs kylrum vid förvaring av kistor.

Kyrkobranden 1945

Den 4 februari 1945, på kyndelsmässodagen, utbröt en eld i kyrkan. Antändningen skedde troligen genom gnistbildning i rökgången från kyrkans kamin. Trätorn, tak, läktarbröst och mycket annat brännbart blev offer för lågorna. Lyckligtvis kunde mycket av kyrkans värdefulla inredning och utsmyckning räddas genom riskfyllt och rådigt ingripande från församlingsbor och deras kyrkoherde Hugo Eckerdal. Således kunde altartavlan skäras ut ur ramen, dopfunten rullas ut medan predikstolen med möda kunde slitas loss från sina fästen och föras i säkerhet. Ett ögonvittne berättar från branden hur han såg kyrkklockorna i tornet ”lysa som eldklot i värmen”, innan allt brakade ihop med den smältande malmen. Någon gudstjänstlokal fanns inte längre. Klockorna kunde inte kalla till gudstjänst. Händelsen inträffade en mycket kall vinterdag och den blev ett hårt slag för den gudstjänstfirande församlingen i Östad.

Återuppbyggnaden

På kyrkostämman den 19 februari år 1945 beslutades det enhälligt att kyrkan med det snaraste skulle återuppbyggas. Stor enighet rådde vid sammanträdet och arkitekt Axel Forssén anlätades för att göra ritningarna.

Kyrkoherde Hugo Eckerdal, som tjänstgjorde i församlingen vid denna tid, skriver om återuppbyggnaden att ”den närmast är att betrakta som en restaurerad kyrka, eftersom den är fullkomligt lik sin föregångare”. Ovanstående uttryck kan kanske något modifieras. Brandens djupgående effekter gav upphov till delvisa nybyggnader och nyinstallationer. Men samtidigt kunde det mesta av interiören återställas, vilket gav kyrkans inre samma karaktär som den gamla kyrkan.

Marie Bebådelsedag 1946 återinvigdes kyrkan av biskop Block.

Kyrkklockornas historia

Tornet, som tidigare var av trä, är nu uppbyggt av tegel.

Kyrkans nuvarande klockor är till en del gjutna av malmen från de vid branden nedsmälta klockorna, lillklockan från år 1721 och storklockan från år 1776. Det användes 500 kg smältmalm från de brandhärjade klockorna när gjutningen utfördes av M & E Olsson, Ystad år 1945.

Lillklockan är daterad år 1721 eftersom den, efter att ha varit sprucken, gjöts om just detta år. Vid denna omgjutning användes det malm från den medeltida klockstapelklockan och malm funnet på Östad säteri. Beträffande materialet i de nuvarande klockorna kan det härigenom skönjas ett samand från den medeltida klockstapelklockan. Inskriptionen i den nuvarande lilla kyrkklockan är samma som tidigare:

”Lyd, ty du kallas av din Gud var gång du hör klockans ljud. Se, nu är salighetens dag.”

På den stora kyrkklockan finns data angivna om den nuvarande kyrkobyggnaden och klockornas tillkomst samt inskriptionen: ”Ära vare Gud i höjden”.

Läktare

På läktarfasaden har det funnits konstnärliga målningar gömda under ett färglager en lång tid. Dessa målningar från 1600-talet föreställde ”Kristus och Apostlarna och Evangelisterna”. Vid återuppbyggnaden efter branden har de gamla målningarna kopierats enligt konstnären Engblads förslag. Målningsarbetet bekostades av Östads kyrkliga ungdomskrets.

Kyrkans orglar

Den första orgeln i Östads kyrka är byggd av Jonas Ekengren, Stockholm, år 1786. En ny orgel byggdes sedan år 1882 av Molander & Co, Göteborg.

Nuvarande orgel är byggd av Nordfors & co, Lidköping. Sambandet med den första orgeln består i att två basunänglar, som kunde räddas undan lågorna, nu har placerats på denna orgel.

År 1960 skedde en omdisponering av stämmor utförd av Smedmans orgelbyggeri i Lidköping. Samma orgelbyggeri gjorde år 1974 en ombyggnad från helpneumatisk till halvneumatisk traktur. Orgeldispositionen omfattar nu 11 stämmor och 2 manualer.

Övriga inventarier

Altartavlans duk räddades undan branden. Den är målad av Johan Ross år 1729. Den har återinpassats i en nytillverkad portalram av skulptören Arvid Bryth från Göteborg. Skulptören har också tillfogat den uppståndne Kristus med segerfanan ovanpå ramen.

Predikstolen och baldakinen som är rikt utsmyckade av Michel Schmidt år 1715, har efter renovering av Arvid Bryth återplacerats. Utsmyckningen föreställer de fyra evangelisterna och inskriptionen är hämtad från Malaki 2:7 ”Ty prästens läppar skola förvara kunskap, och undervisning skall man hämta ur hans mun; han är ju Herren Sebaots sändebud”.

Baldakinen över predikstolen har Karl XII:s namnskiffer och inskriptionen: ”Helig, Helig, Helig. Tu haver omsorg och bekymmer om mångahanda, men ett är nödvändigt”.

Kyrkans belysning

Ljuslampetterna på långhusets väggar har bedömts vara tillverkade i 1700-talsstil. De har funnits i kyrkan sedan mitten av 1800-talet. Efter en tids förvaring i förråd, har de renoverats och återplacerats år 1975. Renoveringen utfördes av konservator Pålsson i Herrljunga och bekostades av Ester Rydbom.

Ljuskrönorna i kyrkan är från mitten av 1800-talet. Den mindre ljuskrönan skänktes av karduansmakaren Alard år 1843, medan den större tillkom kyrka något senare av okänd givare.

Lampetterna framme i koret har skänkts av Hildur Karlsson år 1978.

Kyrksilver

Nattvardskalken med patén har skänkts av Chatarina Bjelke år 1655. En oblatask i silver som förmedlades år 1945 till kyrkan av amerikanska flygare, som tack till församlingen för visad välvilja och hjälpsamhet när deras kamrater omkom i en flygolycka i Antenskogen den 20 oktober 1944.

En vacker brudkrona finns också i kyrkans ägo. Den har skänkts av Kyrkliga arbetskretsen år 1943.

Församlingen har också en sockenbudskalk, som är daterad år 1826. Till kalken hör också en paten, en liten oblatask samt en vinflaska. Kärnen är samlade i ett etui.

Sex stycken silverljusstakar för altaret har skänkts av Ester Rydbom år 1985.

Dopfunten

Dopfunten är den äldst bevarade inventarien i kyrkan. Antikvarie Sven Axel Hallbäck, Skara, daterar den till första hälften eller mitten av 1200-talet. Den är av sandsten och tillhör Siene-typen. Den var också med bland sevärdheterna på Göteborgsutställningen 1923.

Skänkta inventarier

Numera finns ett dopfat placerat över den gamla dopfunten. Dopfatet och den sjuarmade ljusstaken skänktes år 1946 av Östads kyrkliga ungdomskrets.

Vepan över dopaltaret är både tillverkad och skänkt av Hanna Eriksson 1957.

Kormattan skänktes av Kyrkliga arbetskretsen år 1956.

Antikviteter

Östads kyrka har tidigare haft i sin ägo en runalmanack eller runstav av trä. Den har formen av ett svärd, är ca 130 cm lång och bär årtalen 1557 och 1663. Dessutom har det funnits en kyrkohandbok från år 1548.

Dessa intressanta antikviteter överlämnades vid en visitation år 1833 till dåvarande Gymnasiebiblioteket i Göteborg.

Östads kyrkohistoria är lång och innehållsrik. Den här sammanställningen av betydelsefulla skeden i kyrkans och församlingens utveckling vill inte göra anspråk på att vara fullständig. Den vill bara inspirera gudstjänstbesökare och andra intresserade att fördjupa sin insikt i den både materiella och andliga kamp som präglat kristenheten genom tiderna.

Med pelarstoder tolv står Herrens helga kyrka

Och Jesus Kristus är dess grundval och dess styrka.

Där fogas sten vid sten, där bygges år från år,

Till dess vid tidens slut Guds hur fullkomnat står.